MAQOM AN'ANALARINING FORTEPIANO IJROCHILIGIDA BADIIY TALQINI: USLUBIY ADAPTATSIYA VA SHAXSIY MAHORAT OMILLARI

https://doi.org/10.70728/orien.v07.i04.005

Shermat Fayzulloyev
Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI

Annotatsiya: Mazkur maqolada maqom an'analarining fortepiano ijrochiligida badiiy talqin etilishi masalasi uslubiy adaptatsiya, ijro madaniyati va shaxsiy mahorat omillari kesimida tadqiq etiladi. Tadqiqotda fortepiano o'zbek maqom san'atining tarixiy-an'anaviy cholg'ulari qatoriga kirmasligi, biroq XX asrdan boshlab professional musiqa ta'limi, kompozitorlik ijodi, konsert amaliyoti va o'quv-pedagogik jarayon orqali maqomiy tafakkurni yangi tembr, faktura va polifonik imkoniyatlarda talqin qilish vositasiga aylangani asosiy ilmiy nuqta sifatida qaraladi. Maqolaning maqsadi maqomning parda-usul tizimi, ohang rivoji, og'zaki ijro xotirasi va ustoz-shogird an'anasiga xos badiiy mezonlar fortepiano ijrochiligida qanday shaklda aks etishini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-tipologik, qiyosiy-tahliliy, ijroviy-amaliy va hermenevtik yondashuvlarga tayangan. Natijada fortepiano talqinida maqom materiali bevosita nusxa ko'chirish obyekti emas, balki lad-intonatsion eshituv, ritmik tafakkur, shakliy dramaturgiya va badiiy obraz yaratish jarayonida qayta anglanadigan ijodiy manba ekanligi asoslandi. Shuningdek, fortepiano ijrochisining shaxsiy mahorati an'anaviy maqom me'yorlarini buzmagan holda, ularni zamonaviy sahna va ta'lim muhitiga mos badiiy ifodaga aylantirishi lozimligi ko'rsatildi. Maqola natijalari fortepiano sinfi va ijrochilik amaliyoti uchun nazariy-metodik tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maqom an'analari; fortepiano ijrochiligi; badiiy talqin; uslubiy adaptatsiya; parda-usul tizimi; shaxsiy mahorat; ustoz-shogird

ARTISTIC INTERPRETATION OF MAQOM TRADITIONS IN PIANO PERFORMANCE: STYLISTIC ADAPTATION AND FACTORS OF PERSONAL MASTERY

Shermat Fayzulloyev
Yunus Rajabi Uzbek National Institute of Musical Arts

Abstract: This article examines the artistic interpretation of maqom traditions in piano performance with particular attention to stylistic adaptation, performance culture and individual mastery. The study proceeds from the premise that the piano does not

(cc) BY

belong to the historical instrumental core of Uzbek maqom art. Nevertheless, since the twentieth century it has become an important medium of professional music education, compositional creativity, concert practice and pedagogical work. Within this environment, maqom-based musical thinking may be reconsidered through new timbral, textural and polyphonic possibilities. The aim of the article is to identify how the modal-intonational system of maqom, its usul-based rhythmic organization, melodic development, oral performance memory and the aesthetic criteria of the ustoz-shogird tradition are reflected in piano interpretation. The methodology combines historical-typological, comparative-analytical, performance-oriented and hermeneutic approaches. The article argues that maqom material in piano practice should not be treated as a direct object of imitation. Rather, it functions as a creative source that is reinterpreted through modal hearing, rhythmic thinking, formal dramaturgy and artistic image-making. The study also demonstrates that the pianist's individual mastery gains artistic value only when it remains connected to the traditional norms of maqom and transforms them into a meaningful form suitable for contemporary performance and educational contexts.

Keywords: maqom traditions; piano performance; artistic interpretation; stylistic adaptation; modal-usul system; individual mastery; ustoz-shogird

Kirish. O‘zbek maqom san’ati tarixan og‘zaki kasbiy musiqa an’anasi, murakkab parda-usul tizimi, ustoz-shogird maktabi, ijroviy xotira va badiiy talqin me’yorlari asosida shakllangan yuksak professional hodisadir. Maqomni faqat musiqiy matn, nota yoki kuylar majmui sifatida emas, balki ijro jarayonida qayta jonlanadigan, har bir avlod tomonidan o‘z davri eshituv tajribasi bilan qayta anglanadigan badiiy tizim sifatida tushunish zarur. I. Rajabov maqomlarni Sharq xalqlarining uzoq tarixiy taraqqiyoti davomida yuzaga kelgan professional musiqa janri sifatida tavsiflaydi; bu yondashuv maqomni oddiy kuy namunasi emas, balki kasbiy ijrochilik va nazariy tafakkur birligi sifatida talqin qilishga asos beradi [4. 11-b].

Maqom an’analarining fortepiano ijrochiligida talqin etilishi masalasi aynan shu nuqtada ilmiy dolzarblik kasb etadi. Chunki fortepiano o‘zbek maqom san’atining tarixiy-an’anaviy cholg‘ulari - tanbur, dutor, g‘ijjak, nay, doira, chang, rubob, ud yoki qonun singari bevosita ijroviy maktabiga mansub cholg‘u emas. U Yevropa klavishli cholg‘usi sifatida O‘zbekiston musiqa ta’limi, kompozitorlik ijodi va professional ijrochilik amaliyotiga boshqa tarixiy yo‘l bilan kirib kelgan. Shunga qaramay, fortepiano imkoniyatlari orqali maqomiy ohang, milliy intonatsiya, ritmik tafakkur va obrazlilikni yangi faktura, registr, dinamika hamda polifonik qatlamlar vositasida talqin qilish mumkin bo‘lgan keng badiiy maydon vujudga kelgan.

Mazkur mavzuda ilmiy muammoning nozik tomoni shundaki, “maqom” va “fortepiano” tushunchalari bir-biriga mexanik tarzda qo‘shilmasligi kerak.

(cc) BY

Maqomning jonli mohiyati og‘zaki ijro, parda sezgisi, usul ichki harakati, avj dramaturgiyasi va ustozlardan o‘tgan badiiy me’yorlar bilan bog‘liq. Fortepiano esa xromatik sozlangan, klavishli, temperatsiyalangan tovush qatori, keng registr, ko‘povozlilik va murakkab faktura imkoniyatlariga ega cholg‘udir. Demak, bu yerda asosiy masala maqomni fortepianoda “aslicha” ko‘chirish emas, balki maqomiy tafakkurni fortepiano tabiatiga muvofiq ravishda badiiy talqin qilishdir.

Tadqiqotning maqsadi maqom an’analarining fortepiano ijrochiligida badiiy talqin etilish mezonlarini aniqlash, an’ana, ijro uslubi va shaxsiy mahorat o‘rtasidagi nisbatni ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, maqolada maqomning nazariy-ijroviy mohiyati, fortepianoning cholg‘u sifatidagi imkoniyat va cheklovlari, maqomiy intonatsiyaning fortepiano fakturasiga moslashuvi, ijrochi shaxsiy yondashuvining an’anaviy me’yorlar bilan bog‘liqligi hamda o‘quv-pedagogik jarayonda ushbu masalaning ahamiyati tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Maqom nazariyasi va ijrochiligini o‘rganishda I. Rajabov, O.Ibrohimov, O. Matyoqubov, A. Jabborov, S. Begmatov, M. Azamova kabi mualliflarning ishlari muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi. O. Ibrohimovning “Maqom asoslari” qo‘llanmasida maqom atamasining mazmuni, uning parda, lad va kuy-ashula majmuasi bilan bog‘liqligi izohlanadi [2. 7-b]. Ushbu manba maqomni fortepiano ijrosida talqin qilishda avvalo parda-usul va shakliy mantiqni tushunish zarurligini ko‘rsatadi.

A. Jabborov, S. Begmatov va M. Azamovaning “O‘zbek musiqasi tarixi” darsligida o‘zbek mumtoz musiqasining eng yirik shakli sifatida maqomlar ko‘rsatiladi hamda ular Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari ko‘rinishida yashab kelgani bayon etiladi [3. 10-b]. Bu tasnif fortepiano ijrochiligida maqomiy materialga murojaat qilishda umumiy “milliy ohang” tushunchasi bilan cheklanmasdan, vohaviy uslublar va turkumiy tafakkurdagi farqlarni hisobga olish zarurligini anglatadi.

Maqom ijrosining murakkabligi masalasi ham adabiyotlarda alohida ta’kidlanadi. “O‘zbek musiqasi tarixi” darsligida maqomlarni ijro etish uchun maxsus tayyorgarlik, bilim, keng ovoz imkoniyati hamda ustoz-shogird asosidagi uzoq muddatli o‘zlashtirish talab etilishi qayd etilgan [3. 11-b]. Garchi bu fikr asosan maqom xonandaligi nuqtai nazaridan bildirilgan bo‘lsa-da, uning mohiyati cholg‘u talqiniga ham bevosita daxldor: maqomga murojaat qilayotgan pianinochi ham parda sezgisi, usul, shakl, avj va badiiy nafasni puxta anglamog‘i zarur.

Fortepiano adabiyotlari orasida S. Zakirovaning “Fortepiano” o‘quv qo‘llanmasi o‘zbek kompozitorlari yaratgan fortepiano tokkatalarining ijroviy tahlili bilan e’tiborlidir. Muallif o‘zbek fortepiano tokkatalarida xalq cholg‘ulari jarangi, jo‘shqin hayot shiddati va milliy xarakter aks etishini ko‘rsatadi [6. 3-b]. Bu qarash maqom an’analarini fortepianoda talqin etish masalasiga bevosita yo‘l ochadi: milliy musiqiy

(cc) BY

tafakkur fortepiano fakturasida tembr, ritm, registr, artikulyatsiya va obraz orqali yangicha ifodalanadi.

S.Saidiy tomonidan tayyorlangan “Fortepiano va klavish cholg‘ulari tarixi” qo‘llanmasida fortepianoning xromatik sozlanishi, keng diapazoni va yakka, ansambl hamda orkestr amaliyotida qo‘llanish imkoniyati bayon etiladi [5. 23-24-b]. Bu jihat maqom talqinida ikki tomonlama ahamiyatga ega: bir tomondan, fortepiano murakkab registr va ko‘povozlik imkonini beradi; ikkinchi tomondan, uning xromatik-temperatsiyalangan tovush tizimi maqom pardalaridagi ayrim nozik mikrointonatsion holatlarni bevosita takrorlashni cheklaydi.

A.Abdugapparovning “Cholg‘u ijrochiligini o‘qitish uslubiyoti” darsligi an’anaviy cholg‘u ijrochiligi, og‘zaki meros, ustoz-shogird ta’limi va ijro metodikasiga doir muhim qarashlarni beradi. Muallif maqomning og‘zaki tarzda saqlanishini uning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida baholaydi [1. 14-b]. Bu fikr fortepiano ijrochiligida ham muhim: maqomga asoslangan fortepiano talqini faqat nota matnini o‘qish bilan emas, balki eshitish, takrorlash, uslubni his qilish va an’anaviy ijro nafasini anglash orqali shakllanadi.

Material va metodlar. Tadqiqot materiali sifatida maqomshunoslikka oid nazariy manbalar, o‘zbek musiqa tarixi bo‘yicha darsliklar, fortepiano ijrochiligi va pedagogikasiga doir qo‘llanmalar hamda an’anaviy cholg‘u ijrochiligi metodikasiga oid adabiyotlar tanlandi. Tahlilda maqom san’atining tarixiy-an’anaviy tabiati bilan fortepiano cholg‘usining ijroviy imkoniyatlari qiyosiy o‘rganildi. Maqola nazariy tahlil maqolasidir; unda muayyan bir asarning nota matni to‘liq tahlil qilinmaydi, balki maqom an’analarining fortepiano ijrosida talqin etilishiga doir umumiy ilmiy mezonlar ishlab chiqiladi.

Metodologik asos sifatida tarixiy-tipologik, qiyosiy-tahliliy, ijroviy-amaliy va hermenevtik yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-tipologik yondashuv maqomning og‘zaki kasbiy an’ana sifatidagi rivojini va fortepianoning professional musiqa ta’limiga kirib kelish jarayonini ajratib ko‘rsatishga xizmat qildi. Qiyosiy-tahliliy metod maqom parda-usul tizimi bilan fortepiano xromatik-temperatsiyalangan tizimi o‘rtasidagi muvofiqlik va tafovutlarni aniqlashda qo‘llandi. Ijroviy-amaliy yondashuv esa talqin, artikulyatsiya, dinamika, frazirovka, registr va pedalizatsiya masalalarini baholash imkonini berdi.

Hermenevtik yondashuv maqomni faqat tovushlar yig‘indisi sifatida emas, balki ma’no, ruhiy holat, tarixiy xotira va badiiy ifoda tizimi sifatida talqin qilishga yordam beradi. Chunki fortepiano ijrochisi maqomga murojaat qilganda, asl maqom ansamblidagi tovushlarni mexanik takrorlay olmaydi; u maqomning mazmuniy qatlamini, ichki harakatini, ohangdorlik va avj dramaturgiyasini o‘z cholg‘usi imkoniyatlarida qayta ifodalashi zarur. Shu jihatdan maqom materialining fortepiano ijrosidagi talqini adaptatsiya, tarjima va ijodiy sharh jarayonlariga yaqin turadi.

(cc) BY

Natijalar va muhokama. Maqom an’analarini fortepiano ijrochiligida talqin etishning birinchi sharti - maqomni parda-usul va shakliy dramaturgiya birligi sifatida anglashdir. O. Ibrohimov Shashmaqomdagi har bir maqom cholg‘u va aytim bo‘limlaridan tashkil topishi, ularni an’anaviy ustoz-shogird maktabida tarbiya ko‘rgan ijrochilar malakali ijro eta olishini ko‘rsatadi [2. 42-b]. Bu fikr fortepiano talqinida ham muhim: pianinochi maqomni kuy materiallari to‘plami emas, balki ichki tartibga ega badiiy tizim sifatida o‘zlashtirishi kerak.

Fortepiano ijrosida maqomiy parda masalasi eng murakkab muammolardan biridir. Maqom ohanglarida parda faqat tovush balandligi emas, balki badiiy tayanch, intonatsion markaz va ruhiy ifoda manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Fortepiano esa oldindan sozlangan klavishlar tizimiga ega bo‘lgani sababli ayrim nozik intonatsion siljishlarni tabiiy cholg‘ulardagi kabi bevosita hosil qila olmaydi. Shu sababli pianinochi maqomiylikni mikrointonatsiyani to‘liq takrorlash orqali emas, balki frazirovka, dinamik kuchayish-pasayish, registr tanlovi, artikulyatsiya va pedal orqali badiiy kompensatsiya qilishi zarur.

Bu hol maqomning fortepiano ijrosida “kamaytirilgan” yoki “soddalashtirilgan” ko‘rinishga aylanishini anglatmaydi. Aksincha, fortepiano maqomiy materialni boshqa badiiy tekislikda ochishi mumkin. Masalan, fortepiano bir vaqtning o‘zida kuy chizig‘i, usulga ishora qiluvchi ritmik qatlam, rezonansli fon, past registrdagi tayanch tovush va yuqori registrdagi bezaklarni uyg‘unlashtira oladi. Bunday ko‘p qatlamli faktura maqomdagi bir ovozli yoki geterofonik tafakkurni bevosita almashtirmaydi, lekin uni zamonaviy fortepiano tili orqali sharhlaydi.

Maqomning usul tizimi fortepiano talqinida alohida o‘rin tutadi. Ibrohimov Shashmaqom cholg‘u bo‘limi - “Mushkilot” qismlarining birin-ketin ijro etilishi, doira usullarining qismdan qismga murakkablashib borishi va keyin aytim bo‘limiga o‘tilishini qayd etadi [2. 58-b]. Bu tuzilma pianinochi uchun ritmik vaqtni tashqi metr sifatida emas, balki shaklni ichkaridan harakatga keltiruvchi omil sifatida his qilish zarurligini ko‘rsatadi. Fortepiano ijrosida usul ko‘pincha chap qo‘l figuratsiyasi, aksentlar, takroriy ritmik formulalar yoki ichki pulsatsiya orqali ifodalanadi.

Ijro talqinida maqomning og‘zaki an’anaviy xotirasi bilan nota matni o‘rtasidagi munosabat muhimdir. Fortepiano ijrochilari odatda yozma nota asosida ishlaydi. Maqom esa tarixan ko‘proq og‘zaki-amaliy o‘zlashtirish orqali yashagan. Abdugapparov Sharq musiqiy merosi otadan bolaga, ustozdan shogirdga eshitish va tinglash orqali yetib kelganini ta’kidlaydi [1. 68-b]. Shuning uchun maqomga asoslangan fortepiano asarini ijro etuvchi pianinochi faqat notaga tayanib qolmasligi, balki maqom xonandaligi va cholg‘u ijrochiligini eshitish, uslubiy bezaklar va badiiy nafasni kuzatish orqali talqinini boyitishi kerak.

Shaxsiy mahorat masalasi maqom va fortepiano munosabatida markaziy o‘rin egallaydi. Fortepiano ijrochisi yuqori texnik imkoniyatga ega bo‘lsa-da, maqomiy

(cc) BY

materialni ijro qilishda virtuozlikni asosiy maqsadga aylantirmasligi lozim. Maqomda badiiy ta’sir ko‘pincha ichki sokinlik, intonatsion tortishish, vaqtning keng his qilinishi, ohangning asta-sekin ochilishi va avjga yetib borish jarayonida yuzaga keladi. Shu sababli fortepiano talqinida tezlik, kuchli dinamika yoki murakkab faktura faqat maqomning badiiy mantiqiga xizmat qilgan taqdirdagina o‘zini oqlaydi.

Fortepiano ijrochiligida maqomiy bezaklar masalasi ham ehtiyotkor yondashuvni talab qiladi. Tanbur, dutor, g‘ijjak yoki naydagi ayrim bezaklarni fortepianoda aynan takrorlash mumkin emas. Biroq ularning funksiyasini anglab, fortepiano texnikasiga mos ifoda vositalarini topish mumkin. Masalan, tanburdagi nozik zarb va tebranish taassuroti ayrim holatlarda mayin artikulyatsiya, qisqa forshlag, yumshoq pedal va legato orqali; g‘ijjakdagi cho‘zilgan ohang esa kantilena, qo‘l og‘irligini boshqarish va registr bo‘yoqlari orqali berilishi mumkin. Bu jarayonda ijrochi bezakni tashqi effekt emas, ohang mazmunining zarur qismi sifatida tushunishi kerak.

Maqom an’analarining fortepiano ijrosidagi ko‘rinishi o‘zbek kompozitorlik ijodi bilan ham chambarchas bog‘liq. XX asr o‘zbek professional musiqasida xalq va mumtoz musiqa merosi, jumladan maqom ohanglari kompozitorlar tomonidan turli janr va shakllarda qayta ishlangan. “O‘zbek musiqasi tarixi” darsligida XX asrda o‘zbek musiqa madaniyatida yangi yo‘nalishlar vujudga kelgani, professional ta’lim va ijodiy muhit shakllangani ko‘rsatiladi [3. 5-b]. Fortepiano ana shu jarayonda milliy materialni Yevropa cholg‘u tili bilan uyg‘unlashtirish vositalaridan biriga aylandi.

S. Zakirova o‘zbek fortepiano tokkatalari yorqin milliy o‘ziga xosligi va o‘zbek milliy cholg‘ulari ijro usullarini fortepianoda o‘xshatishlari bilan ajralib turishini qayd etadi [6. 9-b]. Bu fikr maqom an’analarini fortepianoda talqin qilishning amaliy yo‘nalishini ochadi: pianinochi xalq yoki maqom ohangini oddiy “sitata” sifatida emas, balki milliy cholg‘u jarangi, ritmik harakat, obraz, nafas va intonatsion ishoralar majmui sifatida talqin etishi lozim.

Fortepianoda maqomiy talqinning asosiy muammolaridan biri - temperatsiyalangan tizim va maqom parda sezgisi o‘rtasidagi masofadir. Saidiy fortepianoning xromatik sozlanishi va yetti oktavaga yaqin keng ovoz hajmi haqida ma’lumot beradi [5. 23-24-b]. Bu imkoniyatlar maqomning keng registrli obrazini yaratishda foydali bo‘lsa-da, parda nozikliklarini to‘liq aks ettirish uchun yetarli emas. Shuning uchun pianinochi maqomiylikni faqat tovush balandligi orqali emas, balki badiiy kontekst orqali yaratadi.

Ushbu kontekstda pedalizatsiya alohida ahamiyatga ega. Maqom kuylarida ohangning davomiyligi, ichki tebranishi va rezonansli tarannumi muhim. Fortepianoda pedal noto‘g‘ri ishlatilsa, maqomiy ohang xiralashadi, usul aniqligi yo‘qoladi yoki faktura ortiqcha og‘irlashadi. To‘g‘ri ishlatilganda esa pedal maqomdagi rezonans, sokinlik va tovush davomiyligi taassurotini kuchaytiradi. Ayniqsa, past registrdagi

(cc) BY

tayanch tovushlar va yuqori registrdagi ohang o‘rtasida muvozanat yaratishda pedal ijrochi mahoratini namoyon etuvchi nozik vositaga aylanadi.

Maqom talqinida fortepiano fakturasi ikki yo‘nalishda ishlashi mumkin. Birinchi yo‘nalish - maqom ohangini nisbatan sodda fakturada, kantilena va ichki nafasni saqlagan holda ijro qilishdir. Bunda asosiy e’tibor kuy chizig‘i, fraza, avj va tovush sifatiga qaratiladi. Ikkinchi yo‘nalish - maqomiy intonatsiyani kompozitorlik qayta ishlovi orqali murakkab faktura, polifonik qatlam, akkordlar va ritmik ostinato bilan talqin qilishdir. Har ikki holatda ham maqomiylik tashqi bezaklar soni bilan emas, balki ichki uslubiy sezgi bilan belgilanadi.

Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari, Buxoro Shashmaqomi va Xorazm maqomlari o‘rtasidagi farqlar ham fortepiano talqinida hisobga olinishi kerak. Ibrohimov Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari Buxoro va Xorazm maqomlaridan farqli ravishda yaxlit bir turkumni tashkil etmasdan, alohida cholg‘u va ashula yo‘llaridan iborat ekanini ko‘rsatadi [2. 112-b]. Demak, fortepiano talqinida har bir voha yoki yo‘lning shakliy mantiqi, ohang rivoji va ijro muhitini umumiy “maqomiy uslub” nomi ostida bir xil ko‘rsatish ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Shaxsiy mahoratning yana bir mezoni - ijrochining tinglash madaniyatidir. Maqom ijrosiga asoslangan fortepiano talqini uchun pianinochi an’anaviy xonandalar, tanburchilar, dutorchilar, g‘ijjakchilar, naychilar va doirachilar ijrosini muntazam eshitishi kerak. Bunday eshituv fortepiano sinfida ham maqomiy frazirovka, intonatsion tortishish, usulni ichki his qilish va badiiy sukutning ahamiyatini anglashga yordam beradi. Bu jarayonda ijrochi o‘z cholg‘usining imkoniyatidan chiqib ketmaydi, aksincha, maqomiy tafakkurni fortepiano tabiati ichida izlaydi.

O‘quv-pedagogik jarayonda mazkur masala yanada dolzarbdir. Fortepiano ijrochiligida maqom an’analarini o‘rgatish oddiy repertuar tanlash bilan cheklanmasligi kerak. Talaba maqomning tarixiy shakllari, parda-usul tizimi, vohaviy uslublari, og‘zaki ijro an’anasi, shuningdek, fortepiano fakturasi va artikulyatsiyasi o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishi zarur. Aks holda, milliy uslub tashqi bezak yoki nom darajasida qolib ketadi.

Tahlillar asosida fortepiano ijrochiligida maqom an’analarini talqin qilishning uch darajasini ajratish mumkin. Birinchi daraja - intonatsion daraja: maqomga xos ohang burilishlari, tayanch tovushlar, avjga intilish va fraza nafasini anglash. Ikkinchi daraja - ritmik-usuliy daraja: doira usulining ichki pulsatsiyasini fortepiano fakturasida sezdirish. Uchinchi daraja - obrazli-dramaturgik daraja: maqom ruhiyatini, ichki sokinlik yoki dramatik yuksalish holatini yaxlit badiiy shaklga aylantirish. Bu uch daraja uyg‘unlashgandagina fortepiano talqini ilmiy va ijroviy jihatdan asosli bo‘ladi.

Maqom talqinida an’ana va ijodiy yondashuv qarama-qarshi tushunchalar emas. An’ana ijrochini maqomning parda, usul, shakl va badiiy me’yorlari bilan bog‘laydi. Ijodiy yondashuv esa ushbu me’yorlarni fortepiano imkoniyatlari orqali zamonaviy

(cc) BY

sahna va ta’lim muhitida jonlantiradi. Shaxsiy mahorat aynan shu ikki qutbni muvozanatga keltirishda ko‘rinadi. Agar ijrochi faqat an’anaga bog‘lanib, fortepianoning o‘z tabiatini hisobga olmasa, talqin quruq nusxa bo‘lib qoladi. Agar u faqat shaxsiy erkinlikka berilib, maqom me’yorlarini unutsa, milliy uslub yuzaki effektga aylanadi.

Shunday qilib, maqom an’analarining fortepiano ijrosidagi badiiy talqini “adaptatsiya” tushunchasi orqali aniqroq ochiladi. Bu adaptatsiya oddiy moslashtirish emas, balki musiqiy ma’noni bir ijroviy tizimdan ikkinchi tizimga o‘tkazish, ya’ni an’anaviy ohang tafakkurini fortepiano tili bilan qayta ifodalash jarayonidir. Unda ijrochidan nazariy bilim, tarixiy xotira, an’anaviy eshituv, texnik puxtalik va badiiy did birgalikda talab etiladi.

Natijalarni tizimlashtirish. Tadqiqot natijalari maqom an’analarini fortepiano ijrochiligida talqin qilishda quyidagi asosiy mezonlar muhimligini ko‘rsatadi:

Mezon	Fortepiano ijrosidagi ko‘rinishi	Maqom an’anasi bilan bog‘liqligi
Parda sezgisi	Kuy chizig‘i, fraza, registr va dinamika orqali maqomiy tayanchlarni sezdirish.	Maqom parda tizimining badiiy markazlarini saqlashga xizmat qiladi.
Usuliy tafakkur	Chap qo‘l ritmik qatlamlari, ichki pulsatsiya, aksentlar va tempi muvozanati.	Doira usuli va maqom shaklining vaqt dramaturgiyasini eslatadi.
Faktura	Bir ovozli kuy, polifonik qatlam, akkordli tayanch va rezonansli fonni uyg‘unlashtirish.	An’anaviy ohangni fortepiano tilida qayta talqin qiladi.
Pedalizatsiya	Tovush davomiyligi, rezonans, sokinlik va avjga tayyorgarlikni boshqarish.	Maqom ijrosidagi nafas va ohangdorlikni ifodalashga yordam beradi.
Shaxsiy mahorat	Texnik imkoniyatni badiiy me’yor bilan uyg‘unlashtirish.	An’ana va ijodiy yondashuv o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydi.

Xulosa. Maqom an’analarining fortepiano ijrochiligida badiiy talqini o‘zbek musiqa madaniyatida an’ana va zamonaviy professional ijrochilik o‘rtasidagi muhim ilmiy-amaliy masalalardan biridir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, fortepiano maqom

(cc) BY

san’atining tarixiy-an’anaviy cholg‘usi bo‘lmasa-da, u maqomiy tafakkurni zamonaviy ijro, kompozitorlik va ta’lim jarayonida qayta anglash imkonini beruvchi keng badiiy vositadir. Bu jarayonda asosiy maqsad maqomni fortepianoda aynan takrorlash emas, balki uning parda-usul mantiqi, ohang rivoji, avj dramaturgiyasi, og‘zaki ijro xotirasi va badiiy ruhiyatini fortepiano imkoniyatlari orqali asosli talqin qilishdir.

Fortepiano talqinida maqomiylik bir necha omil orqali namoyon bo‘ladi: intonatsion sezgirlik, frazirovka, registr tanlovi, pedalizatsiya, ritmik-usuliy ichki harakat, faktura muvozanati va ijrochi shaxsiy mahorati. Shaxsiy mahorat an’anadan uzilgan erkinlik emas, balki an’anaviy me’yorlarni zamonaviy ijro tiliga mos ravishda badiiy jonlantira olish qobiliyatidir. Shu bois maqom an’analarini fortepiano ijrochiligida o‘rganish maqomshunoslik, fortepiano pedagogikasi, kompozitorlik ijodi va ijro psixologiyasi kesishgan nuqtada davom ettirilishi zarur bo‘lgan istiqbolli ilmiy yo‘nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdugapparov A. Cholg‘u ijrochiligini o‘qitish uslubiyoti. Darslik. - Toshkent: Fan Ziyosi, 2021. - 162 b.

2. Ibrohimov O. Maqom asoslari. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent, 2018. - 159 b.

3. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. O‘zbek musiqasi tarixi. Darslik. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. - 204+12 b.

4. Rajabov I. Maqomlar. - Toshkent: San’at, 2006. - 394 b.

5. Saidiy S. B. Fortepiano va klavish cholg‘ulari tarixi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. - Toshkent, 2017. - 123 b.

6. Zakirova Sh. Fortepiano: Bastakorlik san’ati va san’atshunoslik (musiqashunoslik) ta’lim yo‘nalishlari uchun o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Musiqa, 2017. - 156 b.

(cc) BY